

Голосні струни

Леся Українка

Нарис

...I fiori nati dal mio cor,
I versi che pensavi, ma che non scrissi,
Le parole d'amore che non ti dissi.
Stecchetti

[Квіти, що народились в моєму серці,
вірші, що їх я придумав, але не написав,
слова кохання, що їх не сказав тобі.
Стекетті (італ.).]

Коли вона йшла вулицею, всі оглядались на неї. Кожний дивився на неї особливо: хто з посміхом, хто з подивом, хто з жалем; здається, найчастіше з жалем; а врешті, трудно зважити. Вона була горбата, сього слова досить. Се слово тяжке, його тяжко мовити, – ще важче на собі носити. Його носила, власне, носила на собі, оця дівчина з великими синіми очима, з довгою русою косою. Трудно зважити, на що найбільше задивлялись перехідні люди, – чи на ті очі сині, чудові, чи на ту русу косу хвилясту, напіврозплетену, чи... ні, лишім се тяжке слово! Здається, що дівчина, чуючи його, кожний раз немов хотіла окритися від немилосердних людських поглядів, і сині очі погасали раптом і заходили туманом.

Отак вона йде й тепер, опустивши очі; ті спущені очі надавали дивний вираз обличчю, поневолі здійсненому вгору. Легенька краска то вступить їй в обличчя, то зникне, і обличчя пополотніє. Так вона йде між клопотливим міським гуртом, що снується повз неї, штовха її, минає і – оглядається! Ось біжать дві панночки, лепечуть одна до одної голосно, шпарко, здається, нічого перед собою не бачать, забалакалися. "Ах, вибачайте!" – кинула одна панночка, зачепивши нехотючи нашу дівчину. Тая нічого не сказала, тільки знов злегка зчервонілась. Панночки одійшли кроків три і, звичайно, оглянулись. "Глянь, серденько, які в неї коси!" – не втрималась і, придержуючи ходу, вголос скрикнула та, що просила пробачення. Сині очі в дівчини знов освітили обличчя, і постать немов повищала, хода стала певніша. "Та яка ж надзвичайна коса! – провадила панночка. – Якщо не причеплена однак". – "О ні! – озвалась друга панночка, біжучи з товаришкою далі. – Я знаю сю дівчину. Се Настя Гриценко. Вона колись ходила до нашої гімназії; я тоді була в третьому класі. Вона вступила в наш клас, тільки недовго була, хутко вийшла з гімназії, щось через півроку. Не знаю, чого так, – здається, екзамену побоялась. Тепер, я чула, вона ходить в музикальну школу. Вона, здається, страх уразлива! До неї було трудно приступити: аби

що, вже й образиться. Вони завжди такі, сі..." Добре, що Настя була вже далеко і не чула дальшої розмови своєї колишньої товаришки.

Настя звернула з широкої вулиці, пройшла ще кварталів зо три, потім одчинила хвірточку, що провадила в невеличкий палісадник перед невисоким домом, хутко пройшла через палісадник, ступила на низький ганок і подзвонила.

Їй одчинив гарний панич у студентському убранні.

- А, Настуся! - мовив він, радо усміхаючись, і його сині очі, подібні до Настиних, дивились прихильно і широко в очі дівчині. - Що, втомилася? - питав він.

- Так... - відповіла Настя уривчасто.

- Ах, який же з тебе неслух, Настусю! - сказав студент не то з досадою, не то з жартом. - Скільки раз я тобі казав, щоб ти мені не ходила пішки з своєї школи, а ти таки не слухаєш!

- Та нічого то... - тихо мовила Настя.

- Нічого, нічого! - передражнив студент; більш, однак, не сказав ні слова, взяв у Насті з рук важкого портфеля з нотами і разом з Настею пішов до кімнати.

В кімнаті стояло піаніно, над ним була полиця з бюстами Шопена та Бетховена межі лаврами в вазонах; стояла етажерка з нотами і друга етажерка з книжками в гарних оправах, все найбільше твори знайомих поетів. Кімната була вбрана досить убого, але мала в собі щось оригінального і принадного. Було в ній багато квіток - і се найпаче надавало їй оригінальності.

Під вікном стояв чималий стіл, на ньому були розкидані книжки та розтріпані зшитки університетських лекцій Настиного брата. Близько стола висіла на стіні запилена скрипка і смичок над пюпітром з розгорнутими нотами. При другій стіні стояв менший столик, на ньому лежали звої нотного паперу, писані ноти і ще якісь дрібно писані порізнені листки.

Панич поклав портфель на піаніно і поміг Насті скинути плащика.

- Що, Павлусю, не заходила тут без мене Олеся? - питала Настя в брата, здіймаючи капелюшика.

- Ні, не заходила. Оце ж, власне, я думав, що зайде, а коли її досі не було, то вже я мушу конче побігти до неї на часинку, сказати, що завтра вибираємось компанією на човен. А ти зачекай на мене з чаєм, я хутко вернусь.

Павло запалив лампу на Настиному столику, взяв свою шапку і хтів іти з хати.

- Ага, я й забувсь - ось до тебе лист! Здається, від Богдана - його рука, - сказав Павло, добуваючи з бокової кишені листа.

- Бач який! От би ще заніс мого листа з собою, - сказано, забудько з тебе, Павлусю!

- Ну, не сварись, не заніс же!

Павло віддав листа і за хвилину біг уже шпаркою ходою вгору вулицею, поспівуючи тихенько щось досить бравурне.

Настя хутко розірвала конверта і стоячи почала читати листа. Лист починався без усякого слова обертання: "Вибачайте, що я Вам досі не відіслав Вашого "Дуета". Діло в тім, що сестра мого учня завзялася вивчитись його конче і оце вже другий тиждень

розпадається над ним. Якщо Вам ся п'еса не конче потрібна, то дозвольте мені ще на який час залишити її у себе..." Далі йшло коротке описання життя на селі, потім мова зійшла на давно почате листовне змагання про одного письменця, що умів зачепити своїми словами не одну струну в людському серці. Тільки лист був не довгий: "Не здивуйте, якщо мої доводи на сей раз не будуть дуже дотепні, бо варварські гуки фортеп'яно і гостре сопрано, що доноситься з гостині (розчується Ваш "Дует!"), мішають мені думки і псують настрої. Отже - до іншого разу!" На кінці стояв невиразно начерканий початок фамілії.

Настя хутко прочитала сей лист і поклала його на стіл, потім взяла і знов перечитала помалу, немов придивляючись окреме до кожного слова. Потім вона довго ще дивилась на лист, не читаючи. Далі поклала його і почала ходити по хаті нерівною ногою; часом затримувалась та притискала руки до грудей, немов здавлювала серце. Стала край вікна і дивилась у прозору сутінь. Сльози туманили їй очі, але вона гордо, болісно зсунула брови і зважливо одвернулася од вікна.

Вона сіла при столі, взяла перо й папір і налагодила писати. Довго сиділа вона, то здіймаючи перо, то спускаючи його немов до писання, але папір лежав білий і ні слова на ньому не було. Вона зітхнула, тремтячою рукою тихо поклала перо на стіл, встала і вийшла з хати у темний садок. Тихо походжаючи по стежці, вона все думала невимовлені, ненаписані думки-гадки; невимовлені, невиспані сльози серце їй гнітили. Вона все думала, гадала.

"Ні, не можу я писати до нього. Що можу я йому написати? - Бездушний лист про різні питання, про міські новини, лист, заправлений дотепними фразами, безжурним юмором, - товариський лист, навіть не дружній. Але нащо мені се? Навіщо мені ся гімнастика розуму, коли душа моя стогне і рветься від жалю? Як тільки я сяду писати до нього, я думаю тільки про те, що я його люблю, без міри, без краю, що те кохання - ніж в моєму серці, - вирви ніж із серця, і воно кров'ю зійде. Я думаю про те, що я навік нещасна: поки живе кохання, воно палить вогнем; коли умре кохання, залишиться по ньому мертвоє пожарище. Він не любить мене, і я нещасна; коли б він любив мене, ми обоє нещасні були б. Я знаю се і все-таки його кохаю, сама себе палю вогнем. Нічого іншого я не можу й не хочу писати, - і мушу мовчати, хоч серце моє повне речей. Я мушу мовчати, мушу зректися єдиної потіхи - листів від нього, бодай тих коротких байдужих листочків. Нема в його листах ні одного чулого, дружнього слова, хоч би на сміх сказаного... Ні, я не хочу такого слова, кинутого на сміх. О, коли б я хотіла, мені легко було б почути від нього не одно таке слово - на сміх. Я не раз чула, як він провадив жартівливо-кохані речі моїм товаришкам, і так робилось прикро на серці, слухаючи їх. Такої гіркої комедії я не витримала б, і я вдячна йому, що він ніколи не грав зо мною того водевіля кохання. Він має до мене холодну повагу, та все-таки повагу. Він ніколи не звертається до мене з тим образливо-зальотним тоном, може, догадується, що то б мене вразило вкрай? Ні, не догадується, а просто, просто... я не здаюся йому цікавою іграшкою, та й нема у мене ні охоти, ні хисту до таких розмов, се правда. Межи всіма дівчатами тільки зо мною він так поводить, - та ще з нею, з

другою... Так, він з нами розмовляє однаково, та не однаково розмовляють його очі, та й голос, вимовляючи однакові речі, бринить не однаково... Що ж, може, коли б я розказала йому свої муки, вилила перед ним свою тугу, він би знайшов і для мене добре слово, слово потіхи або хоч поглядом пожалував мене, бо він має добре серце в гордих грудях; він би не насміявся з мого кохання, бо він знає сам, що то таке – безнадійне кохання. Так, він знає се добре... але він гордо носить і ховає те кохання від усіх... Може б, він дав мені слово потіхи від щирого серця, от як дають шматок хліба голодному жебракові; тільки ж я скоріш простягну руку за жебраним хлібом, ніж за жебраним словом кохання. Жебраний хліб, кажуть, руку пече, але жебране слово кохання – душу морозить. У мене стане одваги з голоду вмерти, не простягаючи руки за хлібом..."

Темрява у садку стала гущіша. Настя не любила бути самотньою межи темними деревами, – як усякій недолугій людині, їй була прикра широка темрява. Хутко пішла вона до хати. Коли вона стала там край стола, погляд її впав знов на той лист, недавно читаний. Вона взяла його і хотіла покласти до скриньки з листами, що стояла на столі. Там було багато листів, були й листи, писані тією самою рукою, що й сей недавно отриманий лист, їх було небагато, і були вони сливе всі короткі; мало на яких була визначена дата, але Настя знала добре, коли був писаний кожний з тих листів. Ось коротенька записка, сама перша, писана в початку знайомості їхньої. В ній Богдан питав Настю, коли вона буде дома (записка була городська), щоб прийти розучувати вкупі романса, що мав співатись десь на невеликому товариському вечорі. Настя досі пам'ятає того романса і ту першу репетицію так, неначе все те вчора було, а тому вже минуло чотири роки. То був романс Шумана "Ich grolle nicht"; вони вдвох розучували його: він співав, Настя провадила на фортеп'яно. Їй було спочатку трудно провадити його химерному співу, він сердився, нетерпляче здіймав голос і зараз же збентежено усміхався, немов просив пробачення за свою нетерпеливість. Богдан був тоді ще дуже молодим студентом першого курсу, вона ще не була в музикальній школі, мала сімнадцять літ і багато зелених весняних надій; всі ті надії перецвіли за чотири роки... Вона грала з великим почуттям і не завжди дотримувала міри – по-дилетантському. Він співав з вібрацією в голосі, нахмуривши брови і підвівши чоло, як подобає молодому співцеві. Часом, утомившись, він сідав поруч Насті і проспівував упівголоса деякі фрази, нахилиючися до самого Настиного плеча, щоб краще бачити її ноти і показувати їй, де вона робить помилку. Так пройшло кілька репетицій, і під кінець їх Настя робила часом більше помилок, ніж впочатку, зате Богдан співав щораз краще. "Сей романс, – думала тепер Настя, – був для мене тим, чим був для Паоло й Франчески роман про Ланчелота і Джіневру; але шкода! – мій Паоло бачив у думці своїй іншу Франческу!"

Настав вечір, – Настя певне його не забуде ніколи, – при співанні "Ich grolle nicht" пригравала не Настя, а інша дівчина, Настя ж сиділа в найдальшому кутку хати, – так вона завжди сідала скрізь, де бувало велике зібрання. Дівчина, що сиділа при фортеп'яно, була молода, струнка, чорнява, з поважним, енергічним виразом на блідому обличчі; розумні іскристі карі очі немов освічували те обличчя; грала

енергічно, але не різко, білі, тонкі ручки легко і зграбно торкали клавіші; чорнява, смілива головка була похилена вперед.

Богдан співав гарно. Він був зворушений, і те зворушення додавало ще більше виразу тому "Не жаль мені!". Настя дивилась на його обличчя, і спершу їй здалося, що вона ніколи ще не бачила його таким, але вона згадала раптом усі хвилини, коли вона його бачила, і щось тяжке налягло їй на душу. Спів скінчився. Молоде товариство надгородило співця плесканням; хтось мовив Богданові, коли він проходив: "Чудесно", але він, незагоджений, відмовив: "Ні, якось не вийшло..." І, стурбований, похмурий, ніби, сховався подаль в гурті. Пішли інші номери програми вечора, та Настя примушувала себе слухати їх. Коли настав перерив, – якось холодно, непривітно стало їй в ясній хаті серед гучного товариства; однак вона залишалась там до кінця вечора. Вона мало пам'ятає, що там далі робилось: багато співали, потім чимало танцювали. Танцював Павло, і Богдан танцював з різними панночками; з тією найбільше танцював, що грала на фортеп'яно. Настя дивилась на танці, але все те снувалось їй перед очима, мов у чаду; вона тільки пам'ятає тепер, що гостра туга рвала їй серце увесь час, як то завжди буває з нею у великому товаристві при веселій забаві, тільки того вечора було ще гірше, ніж завжди...

Ось Богдан знов підходить до чорнявої дівчини запрошувати на танець, але вона відмовила, не пішла з ним. Богдан, збентежений, одійшов геть. Чорнява дівчина протанцювала потім скільки разів з іншими, але недовго була при танцях, пішла з матір'ю додому зарані, ще перед вечерею. Богдан стояв який час у гурті нетанцюючих, прислонившись до стіни; він дивився поперед себе у смутній задумі, ні на що не зважаючи, але недовго, – швидким кроком підійшов він до одної гарненької моторної панночки і взяв її в танець; потім ще з іншими танцював багато, сливе не спочиваючи, до самої вечері. Настя не хотіла перебивати Павлові танців і сиділа, і дивилась, як люди веселились або вдавали, що їм весело. Потім, за вечерею, було багато гомону, промов, розмов. Богдан був дотепний, жартівливий, говорив багато, тільки Насті боляче було слухати його мову. Він не говорив до неї, хоч і сидів досить близько, так що вона бачила, як він пив за здоров'я різних людей і за поспіх різних справ; тільки як здійсняли тост за молодих артистів, він обернувся й до Насті з чаркою і з жартом. При тому їх очі зустрілись. Настя мовчки торкнула його чарку, він, не докінчивши жарту, тихо поставив свою чарку на стіл і на хвилину похилив голову, але зараз же підвів її з усміхом і з новим жартом на устах, тільки розмова на тому кінці стола немов пригасла з тії хвилини. До Насті Богдан більш не озивавсь; вона мало з ким говорила...

"Досить спогадів!" – Настя взяла Надсона, свого наймилішого поета, розгорнула книжку і, читаючи, пішла по хаті; коли се зауважила, що з книжки щось випало, – вона нахилилася здійснити: то була суха квітка невідомої барви; тихо киваючи головою, дивилась Настя на ту квітку. Спогади, які вона хотіла заглушити піснями любого поета, знов зацвіли у неї в серці при першому погляді на ту суху квітку.

"Яка суха, нещасна сая квітка! – подумала Настя. – Хто ж би здумав, що се була квітка з барвінку, весела, блакитна, як небо!"

Се ти, моя змарніла квітко бідна?

Бліда, пожовкла, наче давня мрія...

Настя гірко всміхнулась: "Що се я? вірші складати здумала, чи що?.. Шкода! вони ніколи світу не побачать, хіба що вогонь їх прочитає, - о, він їх таких немало прочитав!.."

Вона дивилась на квітку з гірким усміхом. Ніколи не думала вона давніше, щоб можна було так ясно спогадувати свої минулі почування, - не картини, не розмови і вчинки, а самі почування. Може б, краще, коли б не було такої пам'яті. Коли так, навіщо ж ховати змарнілі квіти, нащо оживляти замерлі мрії?.. Спогади налинули роєм, і Настя слухала їх, дивилась на них.

Давно се було... недавно, торік. Навесні, як зацвів барвінок. Була чудова весна. Тоді було так любо, оживали мрії, безнадійні, любі мрії. Не забудуться ніколи ті весняні ночі, місячні чи темні, теплі і скрито-турботні. В такі ночі в серці розцвітають квітки таємні, ростуть, цвітуть, бринять, зачаровують думку, і вона спить, слухаючи, як серце б'ється. А серце б'ється, б'ється, жити спішиться, просить життя...

Настя жила тоді самотньо, Павло по цілих днях сидів з книжками в міському саду і вчився до близьких екзаменів, приходив додому пізно ввечері та вдень разів два забігав. Настя нікуди не ходила, і до неї ніхто, - се було добре! Цілий день було тихо, вона була сама з своїми мріями та роботою, - тепер вона не пам'ятає, що то за робота була, - увечері вона сиділа край вікна і слухала, як ішли люди вулицею. Вона прислухалась до гуку людських кроків і пізнавала, коли йшов Павло і чи він сам ішов, - найбільше, що сам...

Одного вечора, по екзамені, Богдан казав Павлові, що завтра прийде до нього; Настя чула те, сидячи край вікна. Другого дня рано небо синє було надзвичайне, садок був веселий, барвінок усміхався. Настя любить квітки, вона забува, що квітки не для неї цвітуть. Того ранку у неї стояли фіалки на столику і конвалії на піаніно. Вона пильно чепурила хату і сама з себе засміялась, помітивши тее; довгенько чесала вона свою русу косу, "свою єдину красу". День був тоді чудовий, тільки дуже довгий; Настя грала весняних пісень, багато пісень, коротких, мов щастя, а день, либонь, хотів їх усі переслухати. Надвечір Настя перестала грати, ходила по хаті, по садку, ні за що не бралась, думала, гадала, ждала чогось, їй здавалося, що сього вечора щось має статись, щось має змінитись, щось буде радісне. Вона пішла в садок, нарвала барвінку з цвітом, сплела вінок і наділа собі на голову. Павло, побачивши її в вінку, поцілував її і сказав, що вона сьогодні дуже гарна, що очі в неї, мов барвінок, а коси, мов промінь сонця. Чудний хлопець!.. Настя усміхнулась, увійшовши в хату і вгляdivши себе в свічаді з вінком на голові.

Раптом озвався дзвоник. Павло одчинив. Се прийшов Богдан. Увійшов, подав Насті руку, глянув на неї, потім їй на голову, знов на обличчя, не сказав нічого і сів при столі. Але то був погляд, такий знайомий Насті! Так дивились на неї ті, що оглядались на вулиці, ідучи повз неї... Насті здалося, немов у хаті стало темніше, холодніше, і сама вона така одинока, забута, лишня. Тут в хаті говорило двоє коханих людей, вона чула

голоси їх, немов крізь сон, немов вони були далеко, хоч вона сиділа тут же при однім столі з ними.

Вони хутко заспорились про щось, звертались не раз і до Насті, вона їм відповідала, тільки тепер вона не пам'ятає ні слова з того, що говорилося, пам'ятає тільки, що їй здавалась дуже прикрою і недотепною власна розмова. Тихо здійняла вона з голови вінок, поклала його на столі, пішла до піаніно і стоячи програвала одною рукою уривчасті мелодії, далі сіла й почала грати свою любиму п'єсу; спершу грала, щоб заглушити плач той, що здіймався їй в серці, потім потроху любі гуки запанували над серцем і думкою, і думка полинула за ними геть далеко. Змагання за столом утихло, обидва хлопці слухали. Вони люблять Настану музику. Богдан слухав, як вона грала, далі сказав:

- Заграйте, з ласки вашої, "Ich grolle nicht", - я його давно не чув.

- Може, заспіваєте сами? - спитала Настя.

- Ні, сьогодні не маю охоти до співання, - сказав він апатично. Він був блідий і змучений того вечора, та він був таким цілу ту весну. Настя грала і серця прикладала до гри, бо то ж він сам просив її грати. Скінчивши, вона обернулась, на щось-то усміхаючись, і глянула на Богдана. Він сидів замислений і безуважно зривав квітки з її вінка, - багато їх лежало перед ним на столі, дуже мало їх синіло ще в зеленому вінку!..

Згодом Богдан почав прощатись.

- Куди ти? ще рано! - вмовляв його Павло.

- Ні, брате, вже пізно; ти, певне, змучився екзаменами, то мусиш сеї ночі виспатись, не буду тобі заважати, - одмовляв Богдан, подаючи руку Павлові та Насті. Настя не казала нічого, мовчки подала руку і почала закривати піаніно. Павло пішов зачиняти двері. Вернувшись, він просив її ще грати, але вона сказала, що втомилась. Прибираючи на столі, вона взяла обірвані квіточки і сховала їх у книжку. Потім дала на добраніч Павлові і подалась до своєї хати.

Настя довго не спала тієї ночі і гірко плакала, стримуючи ридання, щоб не збудити брата. Чого плакала? Що, власне, сталося сього вечора? Яка нова журба прилучилась? Нічого не сталося, усе те саме, що було, і журба та сама. Нічого не сталося...

Зникніть, спогади!..

Вернувся Павло од Олесі.

- Настусю! - почула Настя над собою. Замислившись, вона й не чула, як увійшов Павло, не дзвонивши, бо двері буди незначинені. Вона стенулась, хутко закрила книжку, і на обличчі з'явився інший вираз.

- Що се ти так зачиталась? - питав Павло. - Піла чай? Ні? все мене ждала? От який я, справді! Коли ж, бачиш, там у Олесі якось так час той іде. Я прийшов, вона співала, я не хтів їй перебивати, далі якось втягся в розмову. Ну, а се вже довга справа. Потім Олеся знов співала, - знаєш, тую: "Gdyby ja była". "Gdyby ja była gwiazdeczką na niebie"... - завів Павло, але зараз же сам себе перебив: - Славно вона співа сюю пісню! Шкода, що ти не пішла зо мною.

- Та чого б я пішла? Ти ж казав, що тільки на хвилинку забіжиш, - сказала Настя і

всміхнулась, лагідно дивлячись на брата; вона знала добре, чим завжди кінчалося тее "на хвилинку до Олесі".

Настя налагодила чай на Павловому столі, поодсувавши книжки та зшитки; почали пити, – Павло за співами та розмовами не пив чаю в гостях; Настя розпитувала, чи влагодиться гулянка на завтра, про що говорилося в Олесі, чи хто був у неї в гостях і т. ін. Павло жваво розказував, спогадував різні дотепи, підспівував різні пісні та раз у раз споминав Олесю, який у неї голос, як вона цікаво говорить, як гарно співає.

Настя дивилась на нього ласкавими очима і думала: "От де щастя! так і грає, мов вільна хвиля!" Їй думалось, що, може, хутко тая хвиля розлучить їх з братом, – його занесе до любої дружини у тиху пристань, а її, Настю, покине тут на самотньому березі самотності і ще смутнішу... Але їй стало сором за свою думку. "Невже мене жаль бере за його щастя?" – подумала вона і почала розпитуватись, чи Олеся вже прочитала ті книжки, що взяла у неї, чи не піде вона разом з ними в театр і чи хутко вже приїде італьянська трупа на гастролі. Але якось розмова велась насилу; се навіть Павло врешті завважив:

– Що з тобою, Настусю? ти якась немов смутна, такі маєш втомлені очі. Чи ти слаба, чи тобі журба яка? Я вже не перший день помічаю. Що тобі таке?

Настя подивилась на нього, його очі були такі щирі, немов дивились їй у душу. Вона спустила очі і сказала тихо:

– Ні, мені нічого не робиться. А що втомлена, то правда, – сьогодні чимало пройшла, і в школі довго тримали.

Їй стало трохи сором за свою нещирі відповідь, але що ж би мала іншого сказати? Павло був такий веселий, щасливий...

Скінчили чай, Настя все поприймала, і Павло сів щось писати на порізнених клаптях паперу.

– Чи я тобі не заважатиму, Павлусю, як буду грати? – спитала Настя.

– Ні! ти знаєш, що мені се ніколи не заважає, а ще навіть якось краще робота йде під музику.

Настя сіла за фортеп'яно. Який час було тихо, тільки рипіло перо Павлове. Настя взяла гучний акорд, потім виразно залунала перша фраза "Ich grolle nicht" і раптом обірвалась. Ніжна, тиха, кристально чиста мелодія почулася ніби здалека, як світлий спомин з глибини душі. Іноді ця лагідна мелодія ставала подібною до заглушеного стогону, але потім лилась вона далі, як прозорий струмок, то співаючи, то розпливаючись, як сон. Прокидалися знову любі, давно забуті мрії, але враз вони стали жалісним плачем. Тихо, сумно звуки тужили, ридма ридали, але глухі акорди заглушували журливий стогін і стишувались, замовкали сами собою... Тоді звилась полум'яна, гучна мелодія, горда і буйна, сповнена болю і розпачу, що збудила всі струни.

Бушувала буря, крізь яку іноді звучала перша мелодія спомину, але вона була сумна і переривчаста і скоро поринула цілком у хвилях гордого розпачу. Все потонуло в них – світлі мрії, жалісні плачі, сміливі пориви і трепетні сльози. Хвилі гуділи все

дужче, все неспокійніше і тривожніше, оглушуючи самих себе. Швидше і швидше котилися хвилі, заливали все, розливалися ширше і помалу заспокоювались. Вони гомоніли все тихше і тихше, і з їх гомону виникала пісня, безнадійна і хмура, як туманна ніч на морі. Ледве чутно, як подих, прозвучала вона й зааніміла... Раптом пролунав гучний стогін, як крик серця, і на низькій ноті обірвався.

Запанувала тиша.

Руки Настині опустились, голова впала на груди. Дівчина була бліда і мовчазна.

Павло обернувся, потім встав, підійшов до сестри і нахилився до її обличчя.

- Що тобі, Настусю? Тобі погано?

Вона не відповіла, лише поривчасто обняла брата, припала до його грудей і заридала голосно, не стримуючись.

Брат більше не питав її, мовчки її цілував і ласкав, як пестять мале дитя.

З її плачу він відчув, що всяка розрада тут марна.